

П Р И Л О З И

В. БРЕЗОСКИ

ПРИЛОГ КОН ПЕРИОДИЗАЦИЈАТА НА ОСЛОБОДИТЕЛНАТА ВОЈНА ВО МАКЕДОНИЈА

Присуството на релативно голем број објавени изворни материјали и разновидни монографски трудови, од кои некои и со фундаментално значење, ни овозможува денеска да се постави на разгледување прашањето за периодизацијата на Ослободителната војна и Револуцијата во Македонија. Мојов прилог, во таа смисла, е само обид врз основа на досегашните достигнуања на историската наука (во Македонија и Југославија) да ги одбележам главните периоди и фази во развојот на Ослободителната војна во Македонија и да ги дадам нивните основни карактеристики. Ако овој обид предизвика дискусија и полемика, тогаш ја постигнал својата цел и ќе придонесе за согледување на овој значаен период од поновата историја на македонскиот народ и народите на Југославија.

Поради краткиот временски интервал во кој се одвиваше Ослободителната војна, четири години, поради нејзината програма и карактер, како и силната динамика на внатрешни и надворешни настани, не можеме сосем да се придржуваме кон општите правила во периодизацијата. При утврдувањето на периодите и фазите и при одбележувањето на нивните карактеристики ќе се раководиме од политичко-воените и државно-правните настани што ја определуваат новата содржина и што означуваат насока и пресвртница во развојот на Ослободителната војна.

Во прилогов предмет на разгледување ќе биде само периодизацијата на Ослободителната војна во Македонија, која се одвиваше во рамките на Југославија. Притоа, нема да се задржам на општите и заеднички карактеристики на Ослободителната војна и Револуцијата ниту на внатрешните и надворешните настани, туку на особеностите и специфичностите на нејзиниот развој во Македонија.

Различните околности во кои се најдоа народите и одделни краишта на Југославија по окупацијата неминовно се одразија врз насоченоста и врз развојните текови. И покрај одделните специфичности, борбата на народите на Југославија од својот почеток се компонираше во една единствена целина. Ослободителната војна на сите народи имаше заеднички белези што се огледуваа: во раководната и раздвижувачката улога на КПЈ, во единствената програма и цел која во себе ги содржеше интересите и стремежите на сите народи и народности, во организацијата и методите на раководењето, во политичката ориентација и др.

Поаѓајќи од констатацијата дека Ослободителната војна во Македонија — и покрај нејзините специфики — е составен дел од единствената ослободителна војна на народите на Југославија и дека одлуките на Второто заседание на АВНОЈ претставуваат историска пресвртница на Ослободителната војна на внатрешен и надворешен план, тогаш и Ослободителната војна на Македонија се дели на два периода: првиот — од почетокот на војната до Второто заседание на АВНОЈ (29. XI. 1943) и вториот — од декември 1943 до мај 1945 кога беше слободна целата територија на Југославија.

I

Првиот период на Ослободителната војна на Македонија, кој траеше до Второто заседание на АВНОЈ, се дели на четири фази: Прва — од почетокот на окупацијата до септември 1941, втора — од октомври 1941 до мај 1942, трета — од јуни 1942 до февруари 1943 и четврта — од март до ноември 1943 година.

1) Првата фаза, која траеше од април до септември 1941, во најопшти црти се карактеризира како подготовка на вооружената борба, но истовремено беше исполнета и со разновиден отпор на македонскиот народ, со формирање вооружени групи и воени судири.

Значајно за оваа фаза е да се истакне дека, поради различните услови, почетоките на востанието кај народите на Југославија се разликуваат по време и интензитет. Востанието во Македонија не избувна веднаш и во масовни размери, како што беше во некои краишта на Југославија (источна Босна, Херцеговина и други, каде што почетокот имаше неорганизиран и стихиски карактер) но затоа пак тоа имаше организиран карактер со голема улога на субјективниот фактор. На почетокот на вооружената борба му претходи политичка и организациона дејност на Комунистичката партија и на другите револуционерни сили.

Во покренувањето на вооружената борба, со оглед на објективната и субјективната положба, КП се исправи пред една сложенa и тешка задача — незадоволството и отпорот на македонскиот народ и народностите да го издигне на степен на вооружена

борба и да го насочува кон заедничка борба со народите на Југославија. Последново беше од големо значење, но сложено и сврзано со тешкотии. Со оглед на положбата на македонскиот народ во Кралство Југославија, масите со голема резерва прифаќаа таква ориентација. Требаше да помине време за да се докажат на дело искреноста и реалноста на една таква ориентација.

Работничкото движење во Македонија во последните години пред Априлската војна, за разлика од порано бележи виден организационен и политички подем. Меѓутоа, тој подем со оглед на објективните можности и малобројноста на работничката класа и нејзиниот карактер (претежно тутунџиски и занаетчиски работници) и на составот на членството на КП, во најголем дел младо, без револуционерно, организационо и политичко искуство, не беше на таков степен за да одговара на новите задачи. Во сите места сè уште немаше организации на КП, беше минимален продорот во народностите и на село. Во некои подрачја скоро и немаше организации како што беа некои краишта на источна и западна Македонија. Секако дека овие елементи влијаеја врз нејзината организациона и акциона способност во новите услови и насоченоста на нејзината дејност во првите денови по окупацијата. И покрај горниве слабости, работничката класа и КП застава на чело на борбата во Македонија. Преку своите организации и активност пред војната во синдикалната борба, во национално-ослободителното движење и во политичкиот живот таа стекна симпатии и влијание сред народот. Во новите услови борбата за национална слобода беше поттикнувачкиот мотив за привлекување и за мобилизирање нови латентни сили во движењето што ѝ даваше масовна база на Ослободителната борба и обезбедуваше постојан растеж на Комунистичката партија.

Иако КП во Македонија дејствуваше во многу сложени внатрешни и надворешни услови, преку неа најрељефно може да се согледа улогата на КП како поттикнувач и организатор на борбата против окупаторот, како отпорот од поединечни протести и истапи од економски, национален и друг карактер го издигна на степен на вооружена борба. Објективната положба во Македонија во почетокот, гледана во споредба со положбата во Кралство Југославија, не ги поттикнуваше масите кон една масовна вооружена борба.

Теророт и притисокот над македонскиот народ и народностите, дури и над Србите што се затекнаа по окупацијата во Македонија, па и над комунистите и прогресивните елементи, во споредба со другите краишта, не доби широк и жесток карактер. Бугарскиот окупатор, во сообразност со својата смислена денационализаторска и асимилаторска политика, отпрвин пристапи со голема претпазливост и покажа снисходливост спрема разните антибугарски и антиокупаторски пројави дури и при такви случаи што беа и од вооружен карактер.

При изнесувањето на почетокот на вооружената борба во Македонија треба да се има предвид и фактот дека многу брзо беше воспоставена, организирана и зацврстена окупаторската власт. Како што е познато, на 17 април капитулирала Југословенската војска, а веќе на 19 април почна воената и административна окупација на Македонија, која се одвиваше брзо и организирано. За кратко време беше воспоставена и почна да функционира окупаторската власт. Напоредно со војската од Бугарија, беше донесен комплетен полициски и административен апарат квалификуван за одржување и спроведување на окупацијата со минимално учество на Македонци на пониски и неодговорни места. Набргу потоа ги организира на сличен начин и другите институции: судски, финансиски, инспекциски служби, реквизицијата и снабдувањето и др. За релативно кратко време целиот окупаторски апарат ја почна својата дејност. Потоа, аналогно на Бугарија, во текот на 1941 година од страна на окупаторот беа организирани на сите нивои преку 40 разни организации и друштва од сите сфери на животот — политички, стопански, добротворни, кооперативни, културно-просветни, кои исто така претставуваа важен фактор во спроведувањето на неговата политика во Македонија. Окупаторот, со својот обмен систем, не само што беше способен да ја спроведува денационализаторската и асимилаторска политика туку да спречи и задуши секаква акција и појава што беше насочена против неговата политика и да ја сузбие дејноста на КП, како најважен фактор во борбата.

Сиот окупаторски апарат беше насочен во една систематска и силна пропаганда со цел асимилацијата и аспирацијата кон Македонија да се прикажат како „ослободување“ од вековното ропство и „остварување“ на идеалите на националноослободителното движење во Македонија. За таа цел, тој ги користи сите можни средства, револуционерните традиции од борбата и извесните илузии што постоеја спрема него кај народот во првите денови.

Окупацијата на делот од Македонија што потпадна под Италија односно квислиншка Албанија по својата суштина не се разликуваше од таа под Бугарија. Таа имаше само поинаков тек. Прво, до јули 1941 беше италијанско воено окупационо подрачје кога цивилната власт ја вршат комесари што ги именува Врховната команда на италијанската војска. Потоа беше анектиран кон квислиншка Албанија. Целиот административен цивилен апарат беше составен од Албанци раководен од големоалбански елементи. Албанската власт подржувана и фаворизирана од Италијанците спроведува денационализаторска и дискриминаторска политика спрема македонскиот народ и другото неалбанско население и фашизирање на Албанците. Покрај тоа таа власт води политика на продлабочување на јазот и ширење омраза меѓу Албанците и Македонците. Овој факт, покрај слабите субјективни фактори во поче-

токот, секако го отежнува покренувањето на целото население во заедничка борба против окупаторот.

За оваа фаза на подготовки за вооружена борба карактеристичен белег е и односот на Покраинскиот комитет на КП на чело со Методија Шаторов кон новосоздадената положба во Македонија и работата на организациите. Ова е нужно да се истакне затоа што битно влијаеше во почетната ориентација на работата на субјективниот фактор и во врска со прашањето за национално-ослободителната борба во новите услови. До нападот на Германија на СССР (22. VI. 1941) раководството беше прилично инертно и и со магловити ставови спрема новата состојба. Работата на ПК не беше насочена кон политички подготовки за создавање услови за вооружена борба. Тоа секако беше и како резултат од изолираноста на организацијата од КПЈ, од политичката сила која во тоа време ја насочуваше работата кон организациони, политички и воени подготовки за кога ќе дојдат погодни услови да се почне со вооружена борба. Во ова време таквите активности во Македонија беа во помал обем. Отцепувањето на организацијата на КП во Македонија од составот на КПЈ и приклучувањето кон БРП (к) повлече со себе и спроведување на програмата на БРП (к) во борбата против фашизмот, која не одговараше на положбата и интересите на македонскиот народ и на неговата борба за национална слобода. Поистоветувањето на положбата и отпорот во Бугарија со оние во Македонија го водеше движењето кон губење на неговата самобитност и независност. Раководството не ги согледа последиците од една таква програма.

И покрај сите овие тешкотии, независно од разните ставови и влијанија во првите месеци во согласност со локалните услови и можности и согледувањата на организациите на КП, беа преземени одредени активности кои во својата суштина претставуваа отпор на окупаторот и подготвување за вооружена борба. Прогресивните сили, предводени од КП, уште од самиот почеток на окупацијата развиваа политичка активност за разобличување на фашистичкиот и поробувачки карактер на окупаторот и неговите соработници. Многубројни беа акциите и формите на отпорот на македонскиот народ — демонстрации, бојкотирање и опструкција на окупаторската власт и политика и на нејзините манифестации, собирање оружје, формирање вооружени групи и др.

Со нападот на Германија врз СССР беше демантирана оцената на општата ситуација во светот и, согласно на тоа, во извесна смисла беа коригирани ставовите и активноста на покраинското раководство. Овој настан беше оценет како преломен. Под негово влијание, како и на ЦК БРП (к), и Покраинскиот комитет во Македонија презеде одредени активности, воено-политички и организациони, што на отпорот му даваше и воен карактер, зашто содржеше елементи на вооружен отпор.

Основата на новата насока во отпорот беше помагање на борбата на СССР и не давање отпор на Црвената армија, т.е. интернационалистичкиот долг спрема СССР, а не како најцелисходен пат и форма на борбата на македонскиот народ за национална слобода. Секако дека врз таа нова ориентација влијаеја и одредени активности и ставови што беа преземани од организациите, како и влијанието на КПЈ веднаш по окупацијата. Меѓутоа, првото е најпримарно и ги докажува илузиите не само на комунистите туку и на масите — дека бргу ќе заврши војната во која ќе победи СССР и, оттаму уште во првите прогласи паролата за „Советска Македонија“. Воената активност во овој период се гледа преку формирањето на Покраинската воена комисија и слични во организациите, на диверзантските групи, на прибирање оружје и др.

Во сиве овие збиднувања насоката на борбата претрпе сериозни корекции. Пред сè, тоа се гледа во основните прашања: како да се зачува националната самобитност на македонскиот народ и да се извојува национална слобода и да се разбие „изолираноста“ на националноослободителното движење, кое стана предуслов за успех на борбата.

Со одлуката за останување на КП во Македонија во составот на КПЈ и со суспендирањето на покраинското раководство на Методија Шаторов (почетокот на септември) почна нова фаза во развојот на Ослободителната војна во Македонија — фаза за спроведување на концепцијата на КПЈ за вооружена борба со основна тенденција да се формираат вооружени партизански формации како основна поента на борбата. Останувањето на организацијата на КП во Македонија во составот на КПЈ не значеше само еднострано прифаќање на концепцијата за вооружена борба против окупаторот, туку по својата суштина содржи длабока национална компонента, единствено целисходен пат за извојување национална слобода, за изразување на самобитноста. Основниот белег на оваа нова фаза е — како што рековме — прифаќање на концепцијата борбата да се издигне на степен на општонародно востание, што почнува со формирање на првите партизански одреди и нивните акции.

Со формирањето на новиот Покраински комитет во рамките на КПЈ, а потоа со формирањето на Покраински воен штаб и слични во внатрешноста, се создадоа организациони и политички претпоставки за успешен развој на вооружената борба. При ова, треба да се истакне дека судирот меѓу двете концепции на борбата се одвиваше на ниво на централните комитети на КПЈ и БРП(к) и Коминтерната, како арбитер, потоа на ниво на Покраинскиот комитет со круг од комунисти околу него, во месните комитети во поголемите организации, додека многу организации и широкото членство на КП и СКОЈ останаа надвор од овој настан. Ова, како и фактот дека претходната политика беше прифаќана од дисциплина што беше својство на внатрешниот живот и работата на

КП, придонесоа штетните сфаќања да не остават големи и трајни последици во организацијата, што се гледа во натамошната работа и прифаќањето на концепцијата на вооружена борба.

2) Втората фаза, како што истакнавме, почна во октомври 1941 и траеше до мај 1942 година. Таа се карактеризира со напрегање на КП и македонскиот народ за оживотворување на програмата на КПЈ во врска со прашањето за вооружена борба што во одделни моменти беше проследено со извесни девијации и кризи. На крајот од овој период сите тие се преодолени. Ослободителното движење е во постојан растеж и по форма и по содржина. Во оваа фаза се пристапува во поширок обем кон организирање партизански одреди што беше придружено со занес, истрчување, и промашување. Во текот на септември и октомври беа формирани, покрај постојните диверзантски групи, и три партизански одреди: Скопски, Прилепски и Кумановски. А како врв на тоа беше одбележан 11 октомври. Покрај овие, и во други места се одвиваа активности за формирање партизански одреди, но без успех. Со формирањето, дејствувањето и судбината на партизанските одреди во војнички поглед не се постигна виден резултат; меѓутоа, нивната појава и значење треба да се гледа од поширок аспект. Првите партизански одреди му наметнаа на окупаторот поголеми судири со кои борбата на македонскиот народ се издигна на повисок степен како зачеток на едно масово народно востание.

Во оваа фаза окупаторот и неговите соработници вложуваа големи усилби во самиот почеток да ја задушат вооружената борба, да ја уништат Комунистичката партија, како главен фактор во организирањето на отпорот и да му дадат на движењето друга боја — дека е организирано од надворешни сили и се бори за туѓи интереси. Окупаторот сега ја промени својата тактика — од почетна умереност почна да ги засилува своите воени и полициски сили, а истовремено да ги засилува притисокот и теророт. Апсењата и интернациите останаа чести и масовни, се организираа голем број судски процеси и др.

Неуспехот со првите партизански одреди и ударите што ги претрпеа некои организации на КП од апсењата предизвика криза во раководството на ослободителното движење. Не беше согледан политичкиот аспект на појавата на одредите и вооружената борба. Од раководството тоа беше оценето како пораз, а не како тактички и привремен успех на окупаторот. Во Покраинскиот комитет се појави колебање во однос на целисходноста од спроведувањето на линијата на КПЈ и за постоењето услови за вооружена борба во Македонија. За тоа, секако, придонесе, од една страна, отсуството во тоа време на почести и редовни врски со централното раководство на Југославија, а од друга — присуството на претставник на ЦК БРП (к) во Македонија, кој, користејќи ги моментните неуспеси на партизанските одреди и ударите врз организаци-

јата на КП, изврши извесно влијание врз дел од раководството и се обиде да ги инфилтрира ставовите и оцените на БРП (к). Во ПК се појавија отворени и остри разидувања во однос на основните политички прашања и формите на борба. Меѓутоа, не се отфрла линијата и потребата од вооружена борба, туку тоа се одразува во колебање, одлагање и непостојаност во ставовите.

Организацијата на КП во оваа фаза ја насочи работата кон засилена политичка работа посебно на село и за создавање упоришта и органи на борбата. Се почна со создавање одбори на Народноослободителниот фонд со мрежа од активи главно во градовите и воени и НО комитети по селата, како услов за успешна дејствување на партизанските одреди. Тоа посебно е карактеристично за Велешко, Битолско, Крушевско, Прилепско, Скопско, и Западна Македонија под италијанска окупација. Тоа беше зачеток на создавањето масовни политички организации, органи на борбата и НО власт што во наредниот период доби поширок обем. Судирањата во ПК негативно се одразија во натамошната активност на ПК и Воениот штаб. Советувањето на ПК што беше одржано во почетокот на јануари не им тури крај на несогласиците. Советувањето и материјалите што произлегоа потоа ја изразија сета конфузност во врска со основните прашања. Разликите во ставовите на членовите на ПК се пренесуваат на поширок план. Тие се согледуваат во врска со прашањето за мобилизација од страна на окупаторот, во начинот на создавањето партизански одреди и нивното пополнување со борци и дејството. Нејасните и колебливите ставови во ПК спрема овие основни прашања предизвика широко негодување во организациите на КП.

Под притисок на организациите оздола и под влијанието на внатрешната и надворешната положба, раководството не отстапи од концепцијата дека вооружената борба е основен пат за извојување национална слобода и борба против окупаторот и, во тој правец, се преземаат одредени активности. Во март беше донесена одлука за формирање нови партизански одреди. Како резултат од тоа, во текот на април и мај се формираа четири партизански одреди: Скопски, Битолски, Велешки и Прилепски, а и во други места се вршеа подготовки за тоа. Во Покраинскиот комитет и натаму беа присутни несогласиците, а одделни членови и организации сè повеќе и повеќе остро изразуваа негодување на работата и изразуваат недоверба на ПК, која прерасна во таков маштаб што водеше кон разбивање на единството на организацијата. Поради ваквата состојба, во мај се формира нов Привремен ПК составен од стари и нови членови. Со формирањето на Привремениот ПК се прекратија несогласиците и колебањата, а организацијата го зачува своето единство по најбитните прашања. Со тоа почна нова фаза на безрезервно спроведување на линијата за вооружена борба.

3) Со формирањето на Привремениот ПК КПЈ за Македонија од јуни 1942 почна да се спроведува јасно и цврсто одредена ориентација за разгорување на вооружената борба. Тоа се гледа во напорите за зацврстување на постојните и формирање нови одреди, за зголемување на борците во нив, како и во раководењето и насочувањето на нивната активност. ПК и ГШ (во меѓувреме преименувани Покраински штаб), организациите и органите на теренот вложуваа големи усилби за разгорување на вооруженото востание. Неуспехот со некои одреди што беа формирани во пролетта не ги поколеба раководството и организациите од таа насока. Во летото 1942 значително се зголеми бројот на одредите и борците во нив и се формираа: Битолско-преспански, Крушевски, а подоцна Битолски, Мавровски, потоа уште еден Прилепски одред. Имаше и други обиди за формирање одреди. Со дејствувањето на постојните партизански одреди донекаде се оствари интенцијата преку партизанска борба да се опфатат сите краишта на Македонија. Тогаш исто така беше изменета содржината на дејствувањето. Имено, од претежно политичка и организациона дејност, се премина кон акции вршени над окупаторски објекти без притоа да се запостави и политичката работа, ѝ се нанесуваа удари на окупаторската власт, се палеа архиви, се држеа собири по селата, се уништуваа стопански објекти и др. Треба да се истакне дека организацијата на КП и партизанските одреди во овој период дејствуваат под многу тешки услови, особено политичкото и военото раководство кое со апсења беше десеткувано од окупаторот. Но и покрај таквата положба, не се отстапи од линијата на ослободителното движење да му се даде поцврста воена и политичка организација. Секако, за тоа придонесе и присуството на инструкторот на ЦК КПЈ, кој при крајот на август од Србија пристигна во Македонија.

Како резултат од дејствата на партизанските одреди летото 1942 и искуствата добиени од тоа, се преземаа мерки за натамошно, уште пошироко проширување на ослободителното движење и интензивирање на вооружената борба; се создаваа нови и се масовизираа постојните одреди, и се настојуваше кон нивно осамостојување и групирање во дејствата. Во текот на септември дејствуваа седум одреди со значително поголем број борци во нив, кои вршеа секојдневни акции над комуникации, железнички и ПГТ линии и стопански објекти на окупаторот. Како резултат од таквото дејствување, иако dostatно не одговараше на основната интенција, есента 1942 — во Прилепско, Крушевско, а особено во Велешко — беше растурен речиси целиот окупаторски апарат, што придонесе за популаризирање на Ослободителната војна и создавање збрка и дезорганизација кај окупаторот. Есента 1942 значителна активност се одвиваше во врска со дејствувањето на одредите преку зимата 1942—1943 година, со оглед на тоа што одредите сè уште не беа се ослободиле од старите сфаќања за своето деј-

ствување. Сè уште беа врзани за своите територии, не беа осамостоени во дејствата, а и окупаторот почна обемна операција за уништување на одредите во централна Македонија. Беше заземен решителен став и во најтешките положби да не се допушти растурање на одредите преку зима, да се продолжи со засилени акции, да се префрлат на други подрачја каде што има подобри услови и меѓусебно да ги усогласат дејствата.

Одредите зимата се најдоа во многу тешка положба. Велешкиот (со најголем број борци) и Прилепскиот беа разбисени. Другите претрпеа незначителни загуби и се зачуваа во целина или беа разделени во групи.

Во ова време осетно се измени односот на окупаторот спрема ослободителното движење и населението во Македонија. Против партизанските одреди беше активиран целиот окупаторски апарат со сè почесто учество на воените единици од 14 и 15 дивизија и други помошни сили. Окупаторот вршеше суров терор над населението, особено во реоните каде што дејствуваа одредите: масовни стрелања, апсења, претепувања, интернации и друго, со цел да се заплаши населението, да се оневозможи поддршката и да се уништи базата на партизанските одреди. Од мерките на окупаторот КП и органите на борбата претрпеа големи загуби. Речиси ни една организација не остана незасегната од провали и од апсења. Притоа, најголем дел од раководниот кадар беше во рацете на полицијата, падна во борбата или пак беше интерниран.

За оваа фаза значајно е да се истакне и дејноста за создавање политичко единство на народот без разлика на национална, верска, политичка и социјална припадност. Со својата секојдневна политичка работа КПЈ и СКОЈ од ден на ден го прошируваа влијанието врз сè пошироки слоеви. На органите на борбата им се даде поодредена содржина и форма, се пристапи кон формирање масовни — политички организации, одбори на НО фронт (комитети), НОМСМ и АФЖ, како носители на борбата и на идната демократска револуционерна власт.

Во оваа фаза исто така треба да се наспомене и колаборационистичката дејност на разни движења и лица со окупаторот, посебно засилениот интерес од движењето на Дража Михајловиќ во Македонија. Летото 1942 се појави група претставници на организацијата ДМ со цел да создадат соодветна воена и политичка организација. Како и во другите краишта на Југославија, и во Македонија тие истапуваа од великосрпски и шовинистички позиции, како и во однос на борбата против окупаторот („чекање погоден момент“). Основната дејност на ДМ беше свртена против ослободителното движење. Поради тоа Дражиковците не најдоа поддршка ниту имаа политичка сила да го привлечат народот и да го попречат развојот на ослободителната војна.

Великобугарската ориентација и фашистичкиот курс на организациите ВМРО на Ванчо Михајлов, како и групата околу Чкатров-

Ѓузелов, сè потворено ги демаскира како отворени соработници на германскиот, бугарскиот и италијанскиот окупатор. Во својата дејност тие елементи се потпираа врз окупаторот и стануваа сè потворени непријатели и организатори на борбата против ослободителното движење. Со разобличувањето на нивната дволична политика, се забрза ориентирањето кон ослободителното движење на оние што беа заведени од таквата политика.

На територијата под италијанска окупација почна да се формираат организации врз националистички великоалбански позиции, какви што беа „Бали Комбтар“, „Легалитет“ и други, во сите поголеми места и со свои вооружени чети. Нивната основна задача беше борба против ослободителното движење и дигање на албанските маси против партизанските одреди. На таква основа базираше нивната соработка со окупаторот и помошта што ја добиваа од него. Овие елементи во наредниот период, покрај окупаторот, ќе претставуваат значителна сила во борбата против ослободителното движење на таа територија.

За правилно согледување и разбирање на наредниот период, нужно е на крајот да се изнесе активноста на ослободителното движење во зимата 1942—1943 година, кога се создаде основа за развојот на Ослободителната војна во 1943 година. Политичкото и военото раководство, врз база на анализата на положбата и на резултатите, имаше решителна насока за широко разгорување на вооружената борба. И покрај многу тешката положба, се презедоа организациони, политички и воени мерки, кои, како подготовка, беа многу значајни за наредната фаза. Силниот и брз подем на Ослободителната војна пролетта 1943 година покажа дека е тоа резултат од дотогашната насока и дејност. Секако, тоа резултира и од развојот на Ослободителната војна во Југославија и на Втората светска војна.

4) Четвртата фаза на Ослободителната војна во Македонија го опфаќа временскиот интервал од март до ноември 1943 и може да се подели на две етапи: од март до јули и од август до ноември 1943 година.

Белег на оваа етапа ѝ дава формирањето на Комунистичката партија на Македонија (крајот на февруари 1943), со што таа доби самостојност и слобода на иницијатива и дејствувањето со што — покрај политичко — има и длабоко национално значење.

Потоа, треба да се истакнат обемните и разновидни мерки што беа преземени во март 1943 од страна на политичкото и военото раководство заедно со делегатот и инструкторот на ЦК КПЈ во Македонија.

Основната задача, покрај другото, што се постави пред КПМ, заедно со сите други сили во тоа време, беше натамошно организирање на вооружената борба со основна цел со партизанските одреди и дејства да се опфати целата територија на Македонија.

До летото на 1943 речиси во сите краишта беа создадени цврсти партизански одреди и чети.

Во оваа етапа е најкарактеристичен растежот на партизанските одреди и бројот на борците во нив, кои со својата воена и политичка дејност се здобија со богато искуство и му нанесуваа значителни загуби на окупаторот. Таквиот развој на вооружената борба се заокружува со Преспанскиот состанок на ЦК КПМ (2. VIII 1943). На него беа разгледани прашања од пошироко национално, политичко и воено значење и се одбележа насоката на идниот развој. Тоа се изрази во натамошниот развој на вооружените сили, формирањето Народноослободителна војска на Македонија, потоа — во создавањето постојани и цврсти слободни територии со народна власт. Во оваа етапа се пристапи кон подготовки и создавање политички услови за свикнување на Првото антифашистичко собрание на Македонија, што подоцна беше забрзано во врска со подготовките на Второто заседание на АВНОЈ. Исто така, се даде и насока за засилување на политичката работа во окупираните градови. Ова го овозможија создадените субјективни и објективни услови за проширување, организационо зацврстување и меѓусебно поврзување на организациите и органите на борбата. Со реализирањето на овие и други одлуки, почнува втората етапа.

Омасовувањето на одредите во летото 1943, посебно по капитулацијата на Италија и создавањето жаришта во Западна Македонија, во реоните на Кожуф, Битола-Преспа и Козјак — овозможи забрзано да се формираат воени единици. Прво се пристапи кон формирање баталјони, но набргу, со зголемувањето на нивниот број, се премина кон формирање поголеми единици (11. XI) — бригади на НО војска. Со ова беше одбележен почетокот, односно првата етапа од изградувањето на НО војска на Македонија, која беше способна за извршување посложени и пообемни воени задачи. Резултатите од дејствата на првите единици покажаа дека се тие со поголема оперативна вредност како во однос на ударите врз окупаторот, во проширувањето и одбраната на слободната територија во Западна Македонија, така и во однос на пренесувањето на воените дејства во другите краишта. Се изгради НО војска како значаен национален фактор во борбата за слобода.

Оваа етапа беше исполнета со интензивна и сестрана политичка работа на сите фактори за активирање на нови родољубиви елементи и за натамошно подигање на единството на македонскиот народ и народностите во ослободителното движење. Објаснувачката дејност на основните цели на вооружената борба: решавањето на македонското национално прашање и создавањето подемократски општествени и економски односи и изразите во таа насока, како и внатрешната и надворешната положба, се повеќе го ориентира народот кон активирањето во НОБ и кон единството. Од ден на ден политичкото единство беше проширу-

вано со привлекување и активирање на нови сили преку најразлични форми. Диференцијацијата што почна уште во почетокот на 1941 година во редовите на македонскиот народ доби забрзан и завршен тек. Од една страна, наполно се оцртаа и изолираа отворените соработници на окупаторот, а од друга — народот во најголем дел се ориентираше на страната на ослободителното движење. Најдобра потврда за тоа е фактот што окупаторот и неговите соработници не успеаја да го мобилизираат македонското и другото население масовно и цврсто на своја страна и да формираат вооружени формации (освен балистите) за борба против ослободителното движење.

Постигнатите политички и воени резултати овозможија создавање на масовни политички организации — Народноослободителен фронт, Антифашистичка младина и Антифашистички фронт на жените.

Летото 1943 беа создадени првите слободни територии на кои беше пројавена голема упорност и активност во формирањето и работата на легални народноослободителни одбори (комитети). Во изградувањето на народната власт беа постигнати значајни успеси, особено на слободната територија под италијанска окупација, кое се гледа како во бројот на НО комитети — општински, околски, така и во нивната разновидна содржина на работа. НО комитети претставуваа силен израз на демократскиот и револуционерниот карактер на ослободителното движење, на националните интереси на народот и на политичкото единство.

Во оваа фаза ослободителното движење на македонскиот народ наполно ја доби својата физиономија и ги прецизира своите цели. Недвосмислено се истакнуваше националната самобитност и независност на борбата на македонскиот народ против окупаторот и сите други сили. Постигнатите резултати се очигледен доказ за високиот развоен степен на Ослободителната борба. Сето тоа, како и општата положба, создаде реални претпоставки и услови и отвори широки перспективи за конечна победа над окупаторот и извојување национално-социјална слобода на македонскиот народ.

Ако ги проследиме манифестациите и актите во ова време, неоспорно се наметнува фактот дека се продлабочува концепцијата за националноослободителниот карактер на ослободителната борба и недвосмислено се потврдува дека без извојување национална слобода не може успешно да се развие и да победи Ослободителната борба на македонскиот народ. Во втората половина на 1943 беа преземени одредени активности, кои, во својата суштина, содржат и елементи на конституирање на македонската државност. Тоа се гледа во работата на политичкото и военото раководство на слободната територија и во издавањето голем број документи и други акти.

Со активноста околу свикнувањето на Антифашистичкото собрание отпочнува нова етапа во историјата на македонскиот народ.

Политичката активност за свикување на Собранието беше одбележена со издавање на еден нов документ со програмски карактер како во однос на целите и карактерот на ослободителното движење, така и за местото на македонскиот народ во една нова југословенска заедница, а и во однос на другите народи. Тој документ е Манифест на Главниот штаб објавен во почстокот на октомври.

Целата содржина, секој ред од Манифестот е проникнат со длабока верба во победата на борбата на македонскиот народ и дека е дојдено времето да се оствари вековниот стремеж за национална слобода. Во него се изнесуваат основните принципи врз кои ќе се решава македонското прашање, правото на самоуправување и полна рамноправност во односите со народите на Југославија.

Во контекстот на дејноста за свикување на Антифашистичкото собрание и Второто заседание на АВНОЈ беше и формирањето, во ноември, на Иницијативен одбор за свикување на Антифашистичкото собрание.

Овој период се заокружува со Второто заседание на АВНОЈ и неговите историски одлуки (29. XI) со кои се поставија државноправните основи на револуционерните измени во устројството на Југославија. Од посебно значење се одлуките на Заседанието со кои се одредува државноправната положба на Македонија, се изразува посебноста на нацијата, а Македонија се прогласува за една од шесте федерални единици во Демократска Федеративна Југославија. Секако дека одлуките на АВНОЈ, и покрај делумното решавање на прашањето само во рамките на Југославија, се од историско значење и, како такви, одиграа голема улога во натамошното активирање во Ослободителната војна.

Во оваа етапа треба да се истакне дека појавата на Манифестот, на одлуките и решенијата на АВНОЈ и подготовките на Антифашистичкото собрание предизвикаа спротивни соодветни реагирања во редовите на ослободителното движење на Бугарската комунистичка партија и окупаторот, но сепак останаа без последици.

II

Вториот период почна од декември 1943 и траеше до конечно ослободување на Македонија — до ноември 1944 година. За овој период се карактеристични две фази: првата, од декември 1943 до Првото заседание на АСНОМ (2. VIII) и втората од август до ноември 1944 година.

1) Во првата фаза на овој период и натаму беше доминантно јакнењето на НО војска, формирањето нови бригади и баталјони и водењето обемни воени операции при крајот на 1943 во Повардарјето, Фебруарскиот поход и Пролетната офанзива. Дејството

на НО војска беше насочено кон зафаќање со вооружена борба на нови подрачја од централниот и источниот дел на Македонија каде што беа зададени од окупаторот удари и дејствата беа од мал маштаб и каде се тангираа директните интереси на окупаторот; потоа, формирање нови единици со кои се покриваше целата територија и кон создавање нови слободни територии. Со таква задача беше и движењето на Првата бригада од Западна Македонија во реонот на Кожув во почетокот на декември, потоа и Февруарскиот поход на единиците што се наоѓаа во овој реон. Во склопот на ова се одржа и Советувањето на КПМ во Фуштани, за членовите на КПМ од воените единици. Резултатите од оваа насока брзо се согледуваа. Секако, покрај другите достигнуања, беше најзначајно брзото засилување на востанието во реонот на Козјак, јужна Србија и североисточна Македонија. Со оглед на стратегиското значење на ова подрачје за виталните интереси на окупаторот, на движењето на Дража Михајловиќ, а и за ширењето и влијанието на ослободителното движење кон Косово и Бугарија — тоа беше од посебно значење. На тоа подрачје беше создадена слободна територија и силна воена оперативна групација од српски, косовски, македонски и бугарски единици. Разорот на востанието на ова подрачје особено се изрази во ликвидирањето на четниците и во акциите во пролетта кај Ристовац, Злетово и други, како и во активноста околу свикувањето на Првото заседание на АСНОМ. По овие настани, воената иницијатива мина во рацете на НОВ и ПОЈ, а окупаторот беше принуден да се ограничи на одбрана на поважни места, објекти и комуникации. Окупаторот веќе наполно ја пренесе од полицијата на војската надлежноста за борба против партизанските единици. Неговиот обид со Пролетната офанзива да ја осигури својата стратегиска доминација во Македонија остана без успех. Офанзивата што почна по иницијатива на окупаторот заврши со офанзива на НО војска. Најостри и долготрајни борби се водела во Поморавјето и во Источна Македонија. Како резултат од двомесечната офанзива, во Западна Македонија беше обновена слободната територија, се прошири слободната територија во Повардарјето, се создаде нова во Источна Македонија, а се зацврсти постојната во реонот на Козјак. По успешното завршување на Пролетната офанзива, дојде до засилен прилив на нови борци и формирање нови единици низ цела Македонија.

Посебно е за одбележување пристапувањето кон забрзани подготовки за свикување на Првото заседание на АСНОМ, кое се одржа на 2 август.

Ослободителното движење не се карактеризира само со формирање воени единици, со изградување воена организација и засилени активности, туку и во сè поцврсто и пошироко политичко организирање на народот во масовите организации: НОМСМ, АФЖ,

НОФ и во изградбата на народната власт и државноста на македонскиот народ. Првото заседание на АСНОМ, со своите решенија и декларацијата, постави законска основа — во согласност со одлуките на АВНОЈ — на државноправната положба на Македонија во федерацијата на народите на Југославија. Со тоа беше постигната целта на Ослободителната војна.

2) По Првото заседание на АСНОМ ја одбележуваме втората фаза на востанието во Македонија. Летото 1944, а посебно по капитулацијата на Кралството Бугарија, и соборувањето на фашистичката буржоаска влада особено силно се забрза процесот на создавањето нови единици. Со формирањето на три корпуси со седум дивизии во нивниот состав и со организирањето на воено-територијална служба во средината на октомври, НО војска поприми конечна воена организација. Во тоа време окупаторот сосем ја изгуби контролата и неговите офанзивни против НО војска не даваа никакви резултати. НО војска во сите краишта на Македонија ја засили активноста над значајните објекти за окупаторот на сообраќајниците, а посебно комуникацијата Ниш — Солун, што беше од големо значење за задржување при повлекувањето преку територијата на Македонија на загрозената германска армиска група „Е“ од Грција и Албанија. При ова беа водени многубројни борби низ сите краишта на Македонија. Нов поттик што се изразува со огромен пораст на ослободителното движење даде капитулацијата на фашистичка Бугарија и нејзината V армија во Македонија. Со револуционерните промени во Бугарија и со создавањето на отечественофронтовската влада, во војнички и политички поглед беше ликвидиран упорит и силен окупатор. Тука, секако, треба да се истакне фактот дека насоките на Отечествениот фронт и активноста на Главниот штаб на Македонија не се одразија сосема поволно врз V бугарска окупаторска армија, во смисла на нејзиното ангажирање на страната на НО војска во борбата против германскиот окупатор и нејзиното разоружување од НО војска.

Во средината на октомври Ослободителната војска на Македонија, со учество на бугарската отечественофронтовска армија, ги почна операциите за конечно ослободување на Македонија. Борби беа водени со германски војски во источниот и централниот дел од Македонија, а во западниот — и со балистички формации. Со заземањето на Тетово (19. XI) беа завршени борбите за ослободување на Македонија. Потоа, делови од единиците ги продолжија дејствата за ослободување на Косово, а подоцна и за конечно ослободување на западните краишта на Југославија пролетта 1945 година.

Уште пред ослободувањето на целокупната територија на Македонија, ослободена и неослободена, беше покриена со организиран систем на народна власт, беа формирани три обласни, 29 околски и голем број општински одбори, а скоро во сите села

— месни НО одбори. Последново, од своја страна, даде придонес кон завршните операции за ослободување и кон решавањето на новите задачи потоа.

Во оваа фаза добија свој завршен организационен облик и општествено-политичките организации. Напоредно со организирањето на системот на народната власт беа организирани и масовните организации што ги обединуваа сите прогресивни сили, од обласни до месни одбори на НО фронт, АФЖ, НОМСМ, кои играа голема политичка и мобилизаторска улога. Тогаш беше формиран Иницијативниот одбор на НО фронт, кој пристапи кон подготовки за одржување на Првата конференција на НОФ на Македонија (26. XII). На 15 декември се одржа и Првата конференција на АФЖ на Македонија. На тој начин, во текот на ослободувањето, беа создадени сите управни, општествено-политички и воени претпоставки за натамошен сестран национален развој на македонскиот народ и народностите во Македонија.